

Skogsfinnar i Sverige från Gustav Vasas tid fram till 1800-talet

En skogshistorisk uppsatts
av Mikko Söderling
jk. 95/00

Inledning

I denna uppsats har jag som målsättning att beskriva svedjefinnarnas utvandring till Sverige under slutet av 1500-talet och början av 1600-talet samt redogöra för deras boende i Sverige fram till 1800-talet.

Viktiga saker som kommer att tas upp är varför man lämnade hemlandet, var de bodde i Finland och var de kom att bosätta sig i Sverige. Svedjebruket som hade en central betydelse för dessa finnar livsnäring kommer att beskrivas vad gäller metoder, brukade arealer och skördemängder.

Andra saker av betydelse är deras boende, kultur samt inte minst hur dessa finnar kom överens med sina svenska grannar och med kronan.

Bakgrunden till utvandringen

Svedjebruk förekom över hela Finland under 1500-talet. I södra och västra Finland dominerades jordbruksnäringen av åkerbruk, kompletterat med svedjebruk. I öster dvs. i Karelen och Savolax samt i de delar av Satakunta, Tavastland och Österbotten som i högre grad berördes av den savolaxiska kolonisationen under senare hälften av 1500-talet bedrevs växtodlingen huvudsakligen i form av svedjebruk, medan åkerbruket spelade en sekundär roll (Orrman E.).

I Savolax och Karelen där det mestadels svedjebrukades i barrskogar började det så småningom bli ont om svedjemarker. Detta skedde i samband med förändringen av näringsstrukturen från svedjebruk till åkerbruk och Hertig Karls utflyttningsanmaningar. Utflyttningen från Savolax och Karelen började således under 1570-talet alltmer likna en massrörelse (Paloposki T.).

Under denna tid bedrevs det kolonisationspolitik i Sverige vilket hade som syfte att skogsmarkerna i mellersta- och norra Sverige skulle bli bebodda. Denna politik påbörjades under Gustav Vasas styre (1521-1560) och bedrevs vidare av hans söner. Finska svedjebrukarna välkomnades av den svenska staten dels för att de skulle göra av med den "onyttiga" skogen och dels för att de på längre sikt skulle bli skattebetalare.

Flytten från Finland till Sverige

Som redan konstaterats så började befolkningmängden i Savolax under senare hälften av 1500-talet vara för stor att kunna livnära sig på det som svedjandet kombinerat med jakt, fiske, åkerbruk och boskapsskötsel hade att erbjuda. För att klara sig var en del tvungna att flytta därifrån. En del flyttade inom Finland till Satakunta, Tavastland och Österbotten medan andra flyttade till Sverige. Den största flyttvågen till Sverige ägde rum på 1570-talet då cirka 12 000 finnar i huvudsak från Savolax och norra Tavastland flyttade till Värmland, Dalarna, Hälsingland och södra Lappland. (Paloposki T.) (Bilaga 1).

Vid samma tid som Savolaxarna började ta ödemarkerna i södra och mellersta Sverige i besittning flyttade de och även andra grupper från Finland också till norra Sverige, Ångermanland och Jämtland. Uppland hade också fått sin del av finska emigranter då det redan på 1540- och 1550-talet fanns cirka 400 finska jordbrukare vilka hade utvandrat dit främst från västra Finland. (Paloposki T.)

I detta sammanhang är det viktigt att komma ihåg att flytten till Värmland och Dalarna inte alls hände på en gång, de första bosättningarna fanns i Närke och Södermanland redan vid 1570-talet. Allt eftersom svedjemarkerna minskade i östra Sverige var en del av de i Sverige redan etablerade svedjefinnarna tvungna att flytta västerut eller norrut. Denna folkvandring förstärktes av den fortsatta invandringen av finnar som sökte finna osjedjade skogar. Vid 1650-talet hade man så nått ända upp till norra Värmland (Bilaga 2).

Svedjebruket som försörjningsbas

De finnar som koloniserade Värmland under 1600-talet hade svedjebruk som huvudsysselsättning. Detta förhållande avspeglas i såväl den specifika arbetsorganisationen som i hushållsstrukturen i stort. Det går dock att urskilja olika typer av handlingsstrategier på hushållsnivå i finngårdarnas utveckling från ödemark till hemman. I de övervägande fallen var det tydliga målet att etablera en egen gård med en mera långsiktig bärkraft. Detta innebär att boskapsskötsel och åkerbruk tillsammans med jakt och fiske blev ett givet komplement till svedjandet (Bladh G.).

Dessa komplement var väldigt viktiga för svedjebbrukarna eftersom skördemängderna av råg kunde variera väldigt mycket från år till år främst beroende på väderleken under den sommar man sådde rågen.

På senare delen av 1600-talet och framåt börjar boskapsskötsel spela allt större roll i svedjefinnarnas överlevnadsstrategi. Detta p.g.a. att finnbyggderna oftast låg avsides i skogslandskapet och därför hade god tillgång till myrslätter samt röjningsbränning.

Statsmakternas syn på svedjebbrukandet

Som beskrivits ovan var det delvis den svenska kronan som genom sin kolonisations politik hade fått de svedjebbrukande finnarna att flytta till sverige. Fram till mitten av 1650-talet bedrevs denna politik vilket gjorde det lätt för nybyggarna att slå sig ner i ödemarkerna. Dels genom att lova nybyggarna upp till sex skattefria år (Stenman L.) och dels genom att göra det lätt för dem att göra anspråk på mark. Centralmakterna strävade efter att öka uppodlingen så att flera nya hemman skulle bildas, samtidigt som man försökte undvika splittring av bestående hemman. Man såg därför positivt på svedjebbruket som bedömdes vara ett förstadium till permanent odling på åker och äng.

Under första halvan av 1600-talet börjar svedjebbruket första gången hamna i motvind. Det var det hela tiden expanderande bergsbruket som ansåg att svedjebbrukandet tärde på en livsviktig råvara nämligen skog. Det dröjde dock tills 1630-talet innan bergsbruket blev så stort att mera generella restriktioner upprättades.

Ytterligare ett motiv, dock av mindre betydelse för skogsfinnarna i Värmland och Dalarna, kan spåras i 1600- och 1700-talets lagstiftning, nämligen värnandet om krigsflottan. Förbud mot svedjande motiverades delvis med dess skadliga inverkan på bärande träd samt maste- och storverks träd (Kardell L. m.fl.).

Sveriges första skogsordning 1647 innehåller ett generellt förbud mot svedjande på krono- och allmänningskog, så vida det inte var ett medel till permanent uppodling. På enskild mark fick dock visst svedjande förekomma. (Kardell L. m.fl.).

Det visade sig att de nya förbuden mot svedjandet drabbade svedjefinnarna hårdast eftersom de var beroende av svedjandet för att kunna livnära sig. För svedjefinnarna var äganderätten till svedjefallets avkastning viktigare än äganderätten till den mark där svedjefallet låg. Svenska

lagarna var dock anpassade efter det traditionella bondesamhället med klart avgränsade hemman (Stenman L.).

Ett mildrande av dessa generella förbud mot svedjning infördes efter stora klagomål från allmogen i Norrland under 1680-talet. Där var man knappast heller berörd av bergsbruk. Man fick här efter 1687 bruka svedjande, om det råde nödtorft, såväl på egna som på kronans skogar. År 1692 utvidgades denna rättighet till att gälla all mark utanför bergsbrukets intresseområden.

1710-talets nödår ledde till ett utbrett svedjande i de inre delarna av landet och lagbestämmelserna från 1647 och 1664 följdes inte, varför frågan återigen började diskuteras i riksdagen under 1720-talet. I en förordning från 1723, som svar på allmogens besvär, medgavs att man fick svedja inom inhägnade åkrar och hagar. Inga restriktioner fanns för frälsejorden. På enskild mark fick man som tidigare svedja för nyodling samt där överflödiga skogar fanns. Förbudet mot svedjande i bergslagsområdena upprepades (Kardell L. m.fl.).

Ytterligare bestämmelser om svedjandet såg dagens ljus och allt detta kodifierades i 1734 års lag, där centralmakten igen försökte hävda sin ställning och införa restriktioner mot svedjebruket. Bl.a. försökte man med byråkratiska regler försvåra genomförandet av en svedjebränning (Kardell L. m.fl.).

I slutet av 1700-talet hade bondeklassen fått en sådan stark politisk ställning att de kunde kräva att restriktionerna mot svedjandet skulle upphävas. Detta gjorde att svedjandet blev vanligt i hela Sverige och bedrevs i stor skala fram till slutet av 1800-talet.

Detta storskaliga svedjande gjorde att statsmakterna på 1840- och 50-talet återigen ville ingripa i svedjandets omfattning genom restriktioner i lagstiftningen. Det kom dock inte att behövas då skogen i södra och mellersta Sverige, ungefär samtidigt, blev attraktivt för sågverksindustrin. Skogarna hade nu fått ett rotvärde som översteg den inkomsten som svedjandet kunde erbjuda. Därför började svedjandets omfattning i skogarna att minska successivt under senare delen av 1800-talet för att helt försvinna i början av 1900-talet.

Den finska svedjetraditionen

Det är viktigt att man skiljer på röjningsbränning och svedjebruk när man pratar om finnarnas svedjebruk. Röjningsbränning gick ut på att förbättra betesförhållanden på ett stycke mark

genom att bränna bort träden. Svedjebruk däremot kännetecknades av att man alltid sådde någonting i marken efter att man hade bränt ner skogen och sedan fortsatte att odla marken under några år innan man överlät marken till betet.

I Finland var det vanligt med svedjebruk eftersom det rådde brist på jordbruksmark för odling. Speciellt folk från Savolax och Karelen var kunniga inom barrskogssvedjebruk och det var främst därför som finnarna dominerade svedjandet i mellersta Sverige i början av 1600-talet.

Finnarna tillämpade flera olika metoder i svedjandet beroende på familjetradition, klimat och läge. Den mest kända metoden heter huuhta-metoden som gav speciella förutsättningar för att utnyttja barrskogen till sädesodling.

Svedjebrukets arbetsgång

Under vårvintern utsåg man den sved som skulle tändas det kommande året, avverkade alla träd och eventuellt husbehovsvirke transporterades hem. Träd och buskar fick sedan ligga och torka under en sommar. Beroende på den gröda som skulle odlas iordningsställdes svedjan vid olika tid. Skulle man odla potatis eller rovor först i växtföljden tändes sveden på följande vår. Vid odling av råg kunde tidpunkten variera mellan midsommar och augusti. En brandgata upprensades kring den cirka 1 tunnland stora sveden och eldningen ägde, som regel, rum under natten. Detta var ett "hopagöra", dvs. grannarna och folk från omkring liggande byar hjälpte varandra. Nedhackning av potatis eller sådd av rovor och råg skedde i direkt anslutning till bränningen, oftast redan dagen efter. Rovor och potatis skördades ungefär som nu, dvs. under september månad, midsommarrågen skars i slutet av augusti påföljande år. Efter en eller två skördar lades sveden ut till bete och marken fick successivt gro igen. När man odlade råg kunde man låta kreaturen beta på brodden under den första hösten. Sveden var alltid hägnad (Kardell L. m.fl.).

Val av plats

Det var väldigt viktigt med val av plats för att svedjandet skulle få ett lyckat resultat. Sura och sankta partier undveks eftersom rågen inte växte där. Likaledes svedjades aldrig torra sandmoar

för odling av potatis eller råg. Platsen fick gärna vara något höglänt, belägen i en sydslutning, och normalt undvek man alltför block- och stenrik terräng.

I södra Sverige var det oftast inne i betesmarken som man tog upp en sved. Man såg gärna att den, om möjligt, hade någon brandsäker gräns mot en sjö, väg eller mot inäga. I Dalarna och Värmland låg svedjorna däremot ofta långt från hembyn och de låg vanligtvis i anslutning till fäbodarna (Kardell L m.fl.). Det sist nämnda gällde speciellt för svedjefinnar som kunde ha sitt torp mitt ute i skogen där svedjemarkerna låg.

Brukade arealer och skördemängder

Det rådde stor variation vad gällde svedjelandets storlek, allting mellan 800-100 000 m² togs upp som svedjeland (Kardell L. m.fl.). Variationen berodde på att det var helt olika grupper av människor som svedjade. Dels var det obesuttna personer som stod för de mindre svedjena och dels var det folk som använde sig av det finska storsvedjebruket där flera byar kunde arbeta tillsammans och dela på skörden.

Svedjebruket var en arbetskrävande odlingsmetod som producerade större och vanligtvis också jämnare skördar än åkerodling. Vad som odlades på svedjet berodde mycket på den lokala traditionen, markens egenskaper och klimatet. För rågen till exempel kunde man få skördar mellan 10-80 gånger utsädet beroende på vilken slags skog man hade svedjat i och klimatet direkt efter sådden.

Skogsfinnarna och det svenska bondesamhället

Det har knappast någonsin hänt att två olika folkgrupper har kunnat existera sida vid sida helt utan problem. Detta gällde också för skogsfinnarna och deras svenska grannar. Ett bra sätt för att blicka tillbaka i tiden till forna konflikter och tvister är att använda sig av materialet från häradsrätten samt alla andra officiella handlingar som har arkiverats från den aktuella tiden.

I början av 1600-talet då Sverige fortfarande bedrev kolonisationspolitik och svedjefolket från Finland välkomnades av den svenska staten hade finnarna inga större svårigheter att hitta lämpliga svedjemarker. I och med 1647 års skogslagstiftning reglerades svedjandet hårt vilket

innebar att problem uppstod. Det påverkade samhället eftersom många finnar tvingades flytta från sina torp och stugor efter att staten bestämt att de hade bott där olagligt. Dessa omkring drivande finnar började man så småningom kalla för lösfinnar. Lösfinnarnas rykte var inte det bästa, vid till exempel rättegångar var deras trovärdighet ofta ifrågasatt. Många av skogsfinnarna på den tiden var tvungna att sysselsätta sig på andra sätt, till exempel i bergsbruket, som dräng åt svenska bönderna eller hos finnar som hade fått behålla sina marker. Problemet löste sig genom att staten lättade på restriktionerna mot torpanläggningarna under första hälften av 1700-talet. Fram till 1760-talet var det nästan enbart finnar som anlade torp, i huvudsak på svenskhemmanens utskogar. Övervägande delen av dessa finnar var söner till gårdsägande finnar som blivit utlösta ur hemmanet som tredje eller fjärde sonen till familjen, eller söner till egendomslösa hus- eller lösfinnar (Lindahl K.).

Skogsfinnarna behöll sitt språk och sina traditioner ända fram till slutet av 1800-talet. Upphörandet av svedjebruket p.g.a. att skogarna hade blivit för värdefulla att brännas i, gjorde att flera finnesamhällen splittrades då många var tvungna att flytta från sina hemtrakter i letandet efter arbete. Det var speciellt tydligt i Värmland där finnarna hade hållit sig ganska mycket för sig själva under de 300 hundra åren som de hade verkat där. Efter att splittrandet hade börjat tog det inte mera än ungefär fem decennier förrän så gott som hela den skogsfinnska kulturkretsen hade försvunnit från Sverige.

Den finska röktorpen

Skogsfinnars sätt att bygga gårdar skiljde sig något från de svenska böndernas. Finnarna bodde oftast i sk. röktorpen där röken från en stor stenugn lade sig som ett vitt tak ovan manshöjd och sökte sig ut genom en trätrumma, vilken slöts till med en lucka när kvällen kom. Att röken lade sig så fint och inte alls var besvärande för stugans folk berodde på den mur- och byggkonst som skogsfinnarna hade med sig från Finland (Lindahl K).

En annan sak som skiljde sig var att finnarna ofta byggde sina gårdar uppe på höjder mitt inne i skogen. Detta för att man ville bo nära svedjemarker samtidigt som man minskade frostrisken på inägomark. Sluttande marker lämpade sig också bra för svedjebrukets ändamål då det fanns rörligt markvatten och oftast en hyfsad bördighet.

Den tredje stora skillnaden var bastun som fanns på varje finngård, den gav upphov till missförstånd och beskyllningar om trolldom och ”sygnerier” då svenskarna inte fattade sig på bastandets konst (Lindahl K.) (Bilaga 3).

Sammanfattning

De finnarna som flyttade till Sverige i slutet av 1500-talet och i början av 1600-talet kallas för skogsfinnar. Det var den ostabila situationen i Finland, nödåren och Gustav Vasas kolonisationspolitik som gav upphov till denna massrörelse. Dessutom rådde det brist på osvedjade skogar i mittersta Finland vid den tiden.

Det var cirka 12 000 finnar som fr.o.m. 1570-talet flyttade framför allt från Savolax och norra Tavastland till Värmland, Dalarna, Hälsingland och södra Lappland.

Dessa finnar livnärde sig på svedjebruk, boskapsskötsel, jakt och fiske. Redan under första halvan av 1600-talet hamnade dessa skogsbrukande finnar i kollision med den svenska statsmakten. Det var det uppblommande bergsbruket som behövde alltmera ved till framställning av träkol som behövdes vid järnframställning. Vid mitten av 1600-talet inskränktes svedjebruket av staten och skogsfinnarna var tvungna att övergå mera och mera till åkerbruk och boskapsskötsel.

Dödsstöten för svedjebruket i Sverige var virkesexporten som kom igång i stor skala under 1800-talet. Detta markerade slutet för svedjefinnarnas 300 hundra år långa epok i Sverige.

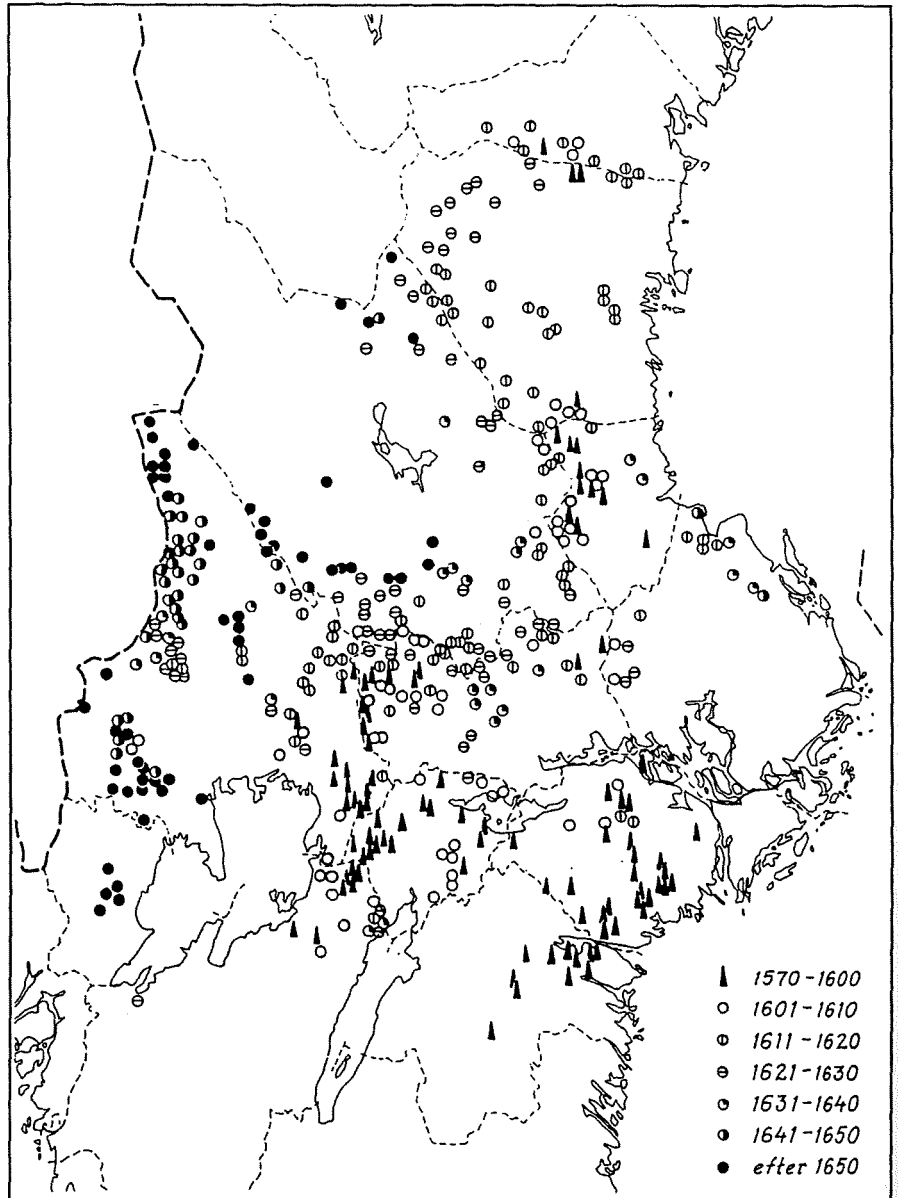
Källförteckning

- Orrman, E. (1995). Svedjebruk på 1500-talets finska kungsgårdar. I svedjebruk och röjningsbränning i Norden, s. 95-108. Nordiska museet 1995.
- Bladh, G. (1995). Domboksmaterial från 1600-talet om finskt svedjebruk i Värmland. I svedjebruk och röjningsbränning i Norden, s. 119-134. Nordiska museet 1995.
- Stenman, L. (1995). Svedjefinnarnas rätt till land. I svedjebruk och röjningsbränning i Norden, s. 167-174. Nordiska museet 1995.
- Paloposki, T. (1981). Utvandringen från Finland till Sverige från Gustav Vasas tid fram till Finska kriget. I utvandringen från Finland till Sverige genom tiderna, s. 27-44. Migrationsinstitutet 1981.
- Lindahl, K. (1982). Brunskogsfinnarna. Brunskogshembygdsförening 1982.
- Kardell, L. Dehlen, R. & Andersson, B. (1980). Svedjebruk förr och nu. SLU 1980
- Bladh, G. (1993). Från skogsfinne till nordvärlänning. I kultur och miljövard nr. 6/1993 s. 11-16. Skogen 1993.

Sammanlagt ungefär 12 000 finnar flyttade till Värmland, Dalarna, Hälsingland och södra Lappland.

Yhteensä noin 12 000 suomalaista muutti Värmlantiin, Taalainmaalle, Hälsinglantiin ja Etelä-Lappiin.

Figur 1. Den savolaxiska kolonisationen i mellersta Sverige från 1570 till slutet av 1600-talet. Beläggtecknens gruppering på kartan inom såväl större som mindre skogstrakter ger en åskådlig bild av den savolaxiska bosättnings karaktär och skogsbebyggelse; särskilt tydligt framträder detta i Värmland. Efter Broberg 1988.

Finskt rökpörte med gårdsbyggnader i Sverige. Foto Nordiska Museet, Stockholm.

Suomalainen savupirtti piharakennuksineen Ruotsissa. Kuva Tukholman Pohjoismainen Museo.